

KRISTIAN GERNER:

Polen 1986: stormmolnen hopas

*De grundläggande
betingelserna bakom
händelserna i Polen 1980 finns
kvar, dvs en dåligt fungerande
ekonomi och ett
undertryckande av vitala delar
av den nationella kulturen.
Polackerna hålls i schack med
hjälp av påbud och hot om
repressalier.*

*Miljöförstöringen ökar kraftigt
och handeln med västvärlden
har minskat. Att dras in ännu
mera i det ineffektiva
öststatssocialistiska systemet
kan knappast främja en
effektivisering av ekonomin.*

*Det kommunistiska partiet
har förblivit ett elitparti enligt
marxist-leninistiskt recept, dvs
partiet skall vara det oupplysta
folkets medvetna förtrupp.
Endast ca 10 % av den
arbetande befolkningen är
medlemmar av partiet medan
ca 50 % tillhörde Solidaritet.*

Polen, april 1986. Det är "det nationella minnets månad". Avsikten är att man skall tänka på det förflutna, tyskarnas ockupation av landet 1939-45 och ryssarnas befrielse av det våren 1945. Minnesakten har sin naturliga slutpunkt i första maj, den kommunistiska helgdagen. I början av april är gator och torg redan smyckade med 1 maj-affischer, somliga med deviser om en evig vänskap och nära broderskap mellan Polen och Sovjetunionen, andra med bilder av Lenin. En första höjdpunkt når firandet för övrigt redan den 22 april. Då är det Lenins 116-årsdag och också 41-årsdagen av undertecknandet av det sovjetisk-polska vänskaps- och samarbetsavtalet. Just den dagen invigs t ex i Leninmuséet i Kraków en fotoutställning där man i samtida foton kan följa Lenins väg från vaggan till graven. I industristaden Nowa Huta lägger man kransar och blomsterbuketter vid det gigantiska Lenin-monumentet.

Det andra Polen

Men allt detta är yta. Det fyller tidningarnas förstasidor, det finns i etermedias utbud och det finns när barn och ungdomar kommenderas till hedersvakt vid monument över krigets offer. Röd färg, krigsmonument och Leninstatyer samt kända kommunistiska slagord är det officiella Polen. Bakom fasaden och under ytan lever ett annat Polen, ett avpolitiserat eller åtminstone icke-kommunistiskt Polen, arbetarnas, böndernas och de intellektuellas Polen, ett pluralistiskt och sjudande Polen. När det börjar mörkna och slagorden förlorar sig i kolrök och mörker, tänds lamporna i salonger och bibliotek. Under tätande ci-

Kristian Gerner är fil dr i historia.

garrettrök och ymnigt tedrickande diskuterar intellektuella landets nutid och osäkra framtid, ofta med hänvisningar till erfarenheter från det förflutna av kamp mot övermäktiga herrar. Ute på gatorna ser man allteftersom kvällen lider allt fler svårt berusade män i olika åldrar, ibland också en berusad kvinna. Det gäller att se upp så man inte råkar trampa i spyor eller urinpölar.

Analys och superi är två helt olika sätt att ta avstånd från de officiella lögnerna.

Analys och superi är två helt olika sätt att ta avstånd från de officiella lögnerna, det första konstruktivt, det andra självförgörande. Nationen polariseras, som så ofta förr. Regimen för en relativt hård men föga framgångsrik kamp mot båda formerna av social avvikelse, dvs fritt tänkande och fylleri.

Slagorden och de offentliga ceremonierna och partiets förkunnelser i tidningar, radio och teve förekommer sida vid sida med information av helt annat slag. I tidningar och böcker analyseras och diskuteras också de svåra ekonomiska och sociala problemen och den numera närmast permanenta krisen. På sitt sätt är tom den ganska summariska statistiska årsboken upplysande. Den återspeglar en helt annan verklighet än de rosenkimrande tiraderna av sovjetisk typ.

"Revolutionen" och "kriget"

Det som nationen verkligen förefaller att minnas är inte det andra världskriget

utan snarare det som i folkmun kallas bara "revolutionen" respektive "kriget", dvs tiden för Solidaritets tillblivelse och lagliga existens 1980–1981 respektive undantagstillståndet (på polska i direkt översättning "krigstillståndet") under 1982. Man talar och skriver dels om själva dessa företeelser, dels om den ekonomiska politik och ideologiska utveckling som föregick dem. I allt officiellt, dvs av makthavarna tolererat, tryckt material, undviks dock grundfrågan, Sovjetunionens inflytande över Polen under nu mera är fyra decennier.

"Revolutionen" och "kriget" återspeglas således klart i den statistiska årsboken för 1985. Då det gäller livsmedelstillgången stiger de flesta kurvor brant åren 1980 för att falla lika brant med början detta år och med bottennoteringen 1982–83. Från 1984 har man i de flesta fall en stigande kurva. Det enda undantaget synes vara alkoholen, som nådde en topp på 200 miljoner liter 1976, nådde botten – ca 140 miljoner liter – 1980 och, i likhet med tex kött, mjölk och ägg började öka svagt igen 1984. Realinkomsten per capita nådde enligt den officiella statistiken också en höjdpunkt 1980. Om detta år sätts till 100%, var den knappt 90% 1984. Den sjönk således med drygt 10% under "revolutionen" och "kriget". Enligt nuvarande medlemmen i partiets centralkommitté Kazimierz Barcikowski, också flera gånger med i regeringen, bla som jordbruksminister under Gierek på 1970-talet, hoppas man nå 1978 års nivå 1990.

Dessa statistiska data antyder att "revolutionen" 1980 var ett klassiskt exempel på att människorna gör uppror då en längre tid av stadigt förbättrade ekono-

miska villkor följs av en abrupt nedgång: det står visserligen inte i 1985 års statistiska årsbok men är bekant sedan tidigare, att den polska nationalinkomsten, för första gången sedan krigsslutet 1945, föll (med ett par procent) 1979. Hypotesen är, att förväntningarna fortsätter att stiga som en extrapolering av den tidigare utvecklingen, och att upproret bryter ut då avståndet mellan den förväntade situationen och den faktiskt upplevda blir alltför stort. Vad som är "alltför" mycket beror givetvis på andra, tillkommande faktorer, som landets politiska traditioner och regimens faktiska åtgärder.

Människorna gör uppror då en längre tid av stadigt förbättrade ekonomiska villkor följs av en abrupt nedgång.

Attityden till Solidaritet

Hieronim Kubiak, sociologiprofessor i Kraków och medlem i den styrande politbyrån samt ansvarig för den sk Kubiak-rapporten, en utredning om de politiska orsakerna till händelserna 1980, menar att "revolutionen" (han använder inte det ordet) i stort sett bara var en negativ reaktion. Solidaritet var enligt Kubiak ett klassiskt exempel på en rörelse som bara är mot, och inte för något. Att den kunde uppkomma, berodde, hävdar han, på att partiet förlorat kontakten med massorna och inte kände till vad som rörde sig i folkdjupet. Därför kunde partiet inte heller i tid påverka detta folk i rätt riktning.

Kubiak vidrör också en verksamt bidragande orsak till det politiska upproret 1980, nämligen det faktum, att partiets historieskrivning förvrängt och förtigit så mycket i det förflutna att det blev fritt fram för tolkningar och myter som gick stick i stäv med partiets officiella förklaring av Polens historia. Självstyre i kommuner och på företag, något som omhuldas i partiets texter, kunde tex misstolkas av somliga pga felaktiga paralleller med historien och uppfattas som något som kunde *ersätta* statsmakten. Kubiak framhåller, att det tvärtom är partiets uppfattning och målsättning, att ökat självstyre skall bidra till att *stärka* statens makt.

Kubiak, som själv tillhör det intellektuella skiktet och gärna framtonar i massmedia som en filosofiskt lagd piprökande humanist, är mån om att betona, att partiet visst inte för någon kamp mot en självständig och levande kultur. Konflikten med kultureliten efter krigstillståndets införande den 13 december 1981 var och är politisk, hävdar Kubiak. Partiet måste ingripa mot vissa kretsars politiska ambitioner, ambitioner som är riktade mot statens socialistiska karaktär. Och med socialismen ämnar man inte dagtinga. På denna punkt får Kubiak stöd av Barcikowski, som framhåller, att det inte finns någon möjlighet att komma överens med dem, som angriper socialismen.

Det är mot bakgrund av de ovan presenterade ställningstagandena intressant att lägga märke till, att både Kubiak och Barcikowski förnekar att de någonsin förhandlat med Solidaritet. Det kunde nämligen se ut så för en oskuldsfull omvärld på den tiden det begav sig. Barci-

kowski, som i augusti 1980 representerade regeringen i förhandlingarna i Szczecin, förklarar nu att han minsann aldrig skrev under något avtal med Solidaritet utan endast med företrädare för de strejkande, och Kubiak försäkrar att han 1980–1981 som partiman i Kraków aldrig deltog i några överenskommelser utanför partiets ramar eller instanser.

Barcikowski fränkänner både Solidaritet och organisationen KOR (Kommittén för försvar av arbetarna) all positiv betydelse. De behövdes inte som "säkerhetsventiler" och inte heller som en källa för information om vad som rörde sig i samhället, menar han.

Makthavarnas nedlåtande attityd till Solidaritet och KOR är begriplig, men frågan är om den är rationellt grundad. Vi vet att mellan nio och tio miljoner polacker 1980–81 engagerade sig i Solidaritet och i denna organisation såg ett autentiskt uttryck för sina politiska aspirationer. Vi vet också – och här kan vi hämta data ur den statistiska årsboken för 1985 – att antalet medlemmar i kommunistpartiet sjönk från 3 091 900 år 1980 till 2 690 600 1981 och sedan har fortsatt att sjunka och 1984 var nere i 2 117 300. Det kommunistiska ungdomsförbundets medlemsantal sjönk under perioden 1980–1984 från 1 993 000 till 1 475 700 och scouternas (motsvarar pionjärerna i andra socialistiska stater) från 3 149 200 till 1 967 000 (här nåddes redan 1982 bottneringen 1 870 400).

De anförda siffrorna skall ses mot talet för Polens befolkning, vilket den 31.12.1984 var 37 063 300. Av den arbetande befolkningen på 21 740 400 människor var nästan exakt 10% organiserade i det makthavande kommunistpartiet.

Solidaritet kunde på sin tid räkna in närmare hälften av den arbetande befolkningen i sina led. Relationstalen säger en hel del, både om att partiet förblivit ett elitparti enligt marxist-leninistiskt recept (partiet skall vara det oupplysta folkets medvetna förtrupp), och om att Solidaritet fyllde ut ett politiskt tomrum, motsvarande uppdämda politiska behov.

Solidaritet fyllde ut ett politiskt tomrum.

Påbud och hot

På ytan är det mesta som före "revolutionen". Men människornas inställning är en annan. Samma officiella politiska jargong som man före revolutionen såg som ett ofrånkomligt inslag, på samma sätt som vädret är det, uppfattas nu av många som direkt fränstötande och tjänar därför funktionen att ytterligare fjärma "massorna" från "förtruppen". Regimen har återgått till att hålla folket i schack med hjälp av påbud och hot om repressalier. Regeringens presstalesman Jerzy Urban förnekar att man håller sig med politiska fångar men förklarar i samma andedrag – på en presskonferens i Warszawa den 22 april – att det är möjligt att det blir amnesti för vissa "icke-kriminella" fångar om det råder lugn och ordning i landet. I klartext innebär detta att man har tagit gisslan. Och lagom till 1 maj, då man kan befara att ungdomen demonstrerar *mot* regimen istället *för* den, skärps bestämmelserna mot spontana demonstrationer.

Varför denna oro, denna befarade brist på politisk stabilitet inför somma-

ren 1986? När jag skriver dessa rader i Warszawa några dagar före 1 maj är vädret varmt, fuktigt och tryckande som en het sommar. Det är det slags väder som driver människor ut på gatorna och som brukar göra vägen kort mellan tanke och handling. Luften är mättad med förebud. Men det finns handfastare ting än detta att ta på. De grundläggande betingelserna bakom händelserna 1980 finns kvar, dvs en dålig fungerande ekonomi och ett undertryckande av vitala delar av den nationella kulturen.

De grundläggande betingelserna bakom händelserna 1980 finns kvar.

Ekonomiskt reformarbete

Ända sedan 1982 har makthavarna talat om en ekonomisk reform, som skall innebära mer marknadsstyrning, möjlighet till privat småföretagsamhet, och ökat inflytande för de anställda – "självstyre" – på företagen. Men ännu märks inga avgörande förändringar till det bättre. Basvaror som bensin och kött är alltså ransonerade, priserna på färska grönsaker och kapitalvaror för hushållen mycket höga. Bostadsbyggandet är fortfarande på en lägre nivå än 1980, och då var det det lägsta sedan 1973. Handeln med SEV-staterna har ökat något och den med de utvecklade kapitalistiska staterna har minskat något sedan 1980. Denna trend är inte löftesrik när man skall försöka ställa en prognos om Polens ekonomiska framtid. Att dras in ännu mera i det ineffektiva öststatsocialistiska systemet kan knappast främja en

effektivisering av ekonomin. Det är i sammanhanget värt att påpeka, att den ekonomiska reformens Ungern i praktiken gör allt man kan för att utöka förbindelserna med västekonomierna och begränsa dem med SEV-staterna.

Ekonomiprofessorn Władysław Baka försäkrar visserligen, att man denna gång menar allvar med det ekonomiska reformarbetet. Vid de tidigare försöken, 1956 och 1970, såg regeringen tyvärr alltför instrumentellt på ekonomiska reformer och gick med på sådana bara i syfte att återställa den förlorade politiska stabiliteten. Enligt Baka, som är medlem av regeringen och ledare för den ekonomiska reformen, är det tre faktorer som skiljer den nuvarande reformen från de två föregående försöken och som talar för att denna, till skillnad från de tidigare, skall bli framgångsrik: det starka sociala trycket i reformistisk riktning, de styrandes politiska vilja att verkligen genomföra reformer, och de ekonomiska villkoren: 1980 var ekonomin så nedkörd, att enda alternativet till reformer var avgrunden. Nu är Baka optimist:

Jag har trott och tror alltså, att under min egen generation (Baka är född 1936) kommer den polska ekonomin att slå in på det stadiga framstegets väg och ett system befästs, där människorna är övertygade om, att allt beror på dem. Och de kommer att vara förvissade om, att de är herrar över sitt öde.

Baka hävdar att i dagens Polen "reformatorerna" har övertaget över "restauratorerna", dvs de som vill återföra allt till ordningen före 1980, den strikta centralstyrningens ekonomi.

De tidigare decennierna av ekonomiska misslyckanden förklarar Baka med att

maktens rådgivare var opportunist. Före 1956 var de det av fruktan – det var livsfarligt att störa de härskandes sinnesfrid och ifrågasätta de marxist-leninistiska postulaten och den sovjetiska modellen. Efter 1956 var det emellertid fråga om opportunism för personlig vinnings skull – man kunde njuta sin relativt höga positions särskilda privilegier så länge som man inte oroade de makthavande med krav på nya initiativ. Baka är inte opportunist av någondera slaget, framhåller han. Att han misslyckades som ekonomisk rådgivare åt regimen under 1970-talet berodde på att partiledningen under Gierek vägrade att lyssna på honom. Det fanns ingen resonans för reformförslag.

Trots alla försäkringar är det svårt att se några positiva effekter i vardagslivet av den ekonomiska reformen. De vanliga människorna har mycket svårt att få hushållsbudgeten att gå ihop. Officiellt medges att pensionärerna har drabbats hårt av de ökade levnadskostnaderna. Överallt möter man i de polska institutionerna en månghövdad byråkrati, som drar ut på ärendena i det oändliga och tvingar medborgaren till springande och köande. Köer ser man också utanför specialbutiker för tex kött, konditorivaror och kläder. Och en opinionsundersökning våren 1986 visar, att 2/3 av arbetarna varken sett någon reform eller bryr sig om någon.

Ökad miljöförstöring

En sak har bara blivit värre under senare år: miljöföreningen. Luften i industriområden som Nowa Huta, Katowice och Łódź är så mättad med stenkolsrök och industriutsläpp att både skogar och män-

niskor lider skada. Skolbarnen från dessa områden sänds tex under ferierna på läger och sanatorier i sundare delar av landet. Polens största flod Wisła är så förorenad att det är farligt att få hudkontakt med dess vatten, som fö enligt uppgift numera är saltare än havsvattnet. Här är det svårt att se någon ljusning: varifrån skall pengarna tas i detta alltfjämt relativt fattiga land?

Den vitala underjordiska intellektuella verksamheten är ett positivt drag i den annars mörka bilden.

Mot denna trista bakgrund är det svårt att inte sätta tilltro till de inofficiella uppgifterna att kyrksamheten ökar, även bland ungdomen, och att den katolska kyrkan fyller en allt viktigare uppgift i det sociala arbetet, tex med narkomaner (enligt officiella uppgifter fanns det 130 000 1980, och de har troligen inte blivit färre sedan dess).

Vital underjordisk verksamhet

Som ett viktigt positivt drag i den annars mörka bilden måste man också se den vitala underjordiska intellektuella verksamheten. Det gäller både samhällsvetenskap och skönlitteratur. Vederhäftiga och informativa analyser av landets problem och utveckling trycks i små häften och cirkulerar i vida kretsar, videokassetter med dokumentation av "obekväma" företeelser vandrar från videospelare till videospelare, dikter lär man sig utantill. Våren 1986 är till exempel Gregorz Przemeks posthuma publikation på den underjordiska "bästsäljarlistan". Det rör sig om dikter av en student som

avled sedan han omhändertagits av polisen i samband med en demonstration i maj 1983.

På många sätt är Polen trots allt ett öppet samhälle i den meningen, att man även i officiella publikationer kan finna mycken talande information. Så är tex den viktigaste källan till denna artikel, förutom den statistiska årsboken för 1985, en volym med intervjuer med ledande politiker, vilken gavs ut på förlaget "Czytelnik" i Warszawa 1985. Boken är skriven av Andrzej Kępiniski i samarbete med Zbigniew Kilar och heter i översättning "Vem är vem i Polen – på annorlunda sätt". Intervjuarens frågor är raka och uppriktiga, ibland direkt

fräna. Svaren är ofta överslätande och undanglidande, men ändå talande. Samtliga uttalanden – med undantag av Jerzy Urbans – av namngivna personer i den här artikeln är hämtade ur denna bok.

Polens tillstånd är inte möjligt att karaktärisera med enkla ord som "kris" eller "katastrof". Inte ens landets egna invånare är säkra på vad som sker eller i vilken riktning förändringarna skall gå. Varje gång det har inträffat dramatiska politiska händelser i Polen har det kommit oväntat för både makthavarna och omvärlden. Så kommer det sannolikt att bli även nästa gång. Än så länge kan vi bara se stormmolnen hopas vid horisonten.